

ОСНОВНІ ПРОМИСЛИ МІСТ І МІСТЕЧОК ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ У XII–XVI СТ.

Малі середньовічні міста та містечка Верхнього Потисся мали своєрідні промисли, що були притаманні даному регіону. Головну увагу у своїх дослідженнях доби феодалізму закарпатські вчені спрямовували у на висвітлення проблеми аграрних відносин у краї, оминаючи економічний розвиток міст і містечок, або ж досліджували його частково¹. У минулі часи місто було нерозривно пов'язано з селом, відбувався своєрідний товарообмін між ними.

Особливе місце серед основних промислів п'яти коронних міст комітату Мараморош – Хуста, Тячева, Вишкова, Довгого Поля, Сигету займав видобуток солі. У XII сторіччі сюди приїжджали іноземні купці, обмінюючи сіль на інший крам. Тут написано, що іспанцями королівської комори може бути тільки шляхта. У 1239 р. угорський король Бейла IV подарував одну соляну копальню своїй дочці. Видобуток солі у XIII ст. проводився місцевим населенням. Після монголо – татарської навали обсяги видобутку солі скорочуються. Тисячі стан зберігався впродовж сторіччя.

З середини XIV ст. кількість видобутку солі почала зростати. У 1360р. було засноване нове поселення солекопів – Слатина (нині Солотвино)². Насамперед це було пов'язано з переселенням німецьких колоністів з Комітату Угоча до п'яти королівських міст Мараморошу³. Неглибокі поклади кам'яно – соляного масиву на 7 – 33 метри під поверхнею, у технічному відношенні дозволяли успішно проводити видобуток солі: висвердлювання конусових ям у Солотвині. Добування солі було королівською монополією. В процесі видобутку солі проходить розподіл праці. Німецькі переселенці зосередили всі керинні посади у своїх руках. Фізична праця відводилася місцевому населенню: і перевезення харчів, дров, сухопутне та водне транспортування солі. Всі мараморошські солекопальні належали Хустському замку.

Видобута сіль вивозилася у всіх напрямках. Одним із основних районів вивозу солі з Верхнього Потисся був Мараморош. Сіль вивозилася до Молдови, Панонії, Моравії та Чехії.

Кожен соляний транспорт супроводжувався спеціальною військовою охороною Хустського замку, що відігравав дуже важливу роль як у стратегічному, так і політичному плані. Існує думка, що назва міста Хуст виникла від перших літер чотирьох коронних міст –

Госсумезе, Вілик, Сігет, Тегіче⁴. Якщо писати перші літери латиною, утворюється назва Хуст.

22 червня 1492р. Йоганес Горват - голова комітату Мараморош - писав з міста – фортеці Хуст магістру міста Бартфа листа, в якому виправдовувався за факт, що не поставив сіль з Мараморошської соляної камери. Й.Горват писав: "... кажу Вам по правді, щоб дати один флорен, піднялися великі повстання і непорозуміння на цій землі, через що тепер сіль не рубасться, але . . . незабаром . . . зможе рубатися, коли повстання і непорозуміння заспокояться". Мараморошська шляхта підняла повстання проти королівської влади, яка збільшила податки для малого дворянства. Сам Йоганес Горват утік до міста Кошиці. Повстання було жорстоко придушено, а новим головою комітату став Сигізмунд Погані⁵.

Згодом центр комітату переноситься до Сигета. Звідси сіль сплавляли по р. Тиса через порт Севлюш до пристані Вилок. Видобутком солі займалися німецькі городяни Хуста, Тячева і Сигета. Про умови їх праці та правове становище йшлося у наказі Владислава II від 28 квітня 1498 року. Згідно нього солеруд за 25 викопаних соляних каменів отримував 5 динарів, за кожні чотири соляні сходи над копальнею – 1 флорин, за вироблення нових сходів – 1 флорен та один кухоль вина. Окрім заробітної плати, щороку робітнику давали 100 соляних каменів та святковий додаток – вино, м'ясо, хліб на свята: Новий рік та Великдень. Отримані соляні камені робітники вимінювали на одяг. За згодою чиновників соляної комори – гірників Хуста, Тячева та Сигета обирали старост. Останні вибирали з гірників присяжних. Старости та присяжні розглядали судові справи, котрі виникали між мешканцями міст та видобувачами солі.

Угорські королі були зацікавлені у знаходженні нових соляних родовищ. За що згідно указу Владислава II призначалася винагорода. Сіль добувалася не тільки на експорт, але і для місцевих потреб, так і до загальних потреб комітатів Угорського королівства. Деякий час королівські урядовці навіть отримували частину заробітної плати сіллю. За правління угорського короля Матвія Корвіна найвищий королівський чиновник отримував 400 золотих готівкою та 2000 золотих сіллю.

У 1505р. через м. Мукачево проходила головна сухопутна дорога з мараморошських солекопалень. У грамоті 1516р. Владислав II наказує голові соляної комори, щоб останній щороку безкоштовно видав сіль Дюмійській церкві, парафіяльній церкві у Королеві, капличці у Севлюші.

Торгівля сіллю призвела до підвищення добробуту городян цього регіону. Разом з тим гроші від отриманих прибутків продажу солі почали рідше надходити від городян у королівську казну. Тому 21 березня 1517 р. було оголошено розпорядження угорського короля Ладовка про сплату мит і податків з продажу солі у п'яти угорських містах⁶.

Проване місце в економіці малих міст і містечок займало вирощування винограду та виробництво вина. У 1247р. угорський король Бейла IV наказував лупрехтсаським (Лупрехтсас – нині м. Берегово) громадянам давати десятину вином священникові, а збірачам податків вина – обід та вечерю⁷. З 1262р. Бейла IV офіційно дозволив німецьким переселенцям вирощувати виноград. Вони отримали право насаджувати виноградники, за що сплачували десятину вином церкві⁸. Виноградарство і землеробство набуло значного поширення у XIV – XV ст.

Знигта виноградарством давало великі прибутки від продажу вина не тільки феодалам, але й селянам. Сеньйори різними засобами залучували міщан і селян до відновлення старих та закладенню нових виноградників. За підготовку нових земель під виноградники вони звільнялися від сплати податків на десять років⁹.

Виноградники були поширені в околицях Ужгорода, Мукачева, Берегова, Собранців, Тіби, Середнього аж до Токаю.

Після 1444р. воєвода Трансильванії Янош Гуняві тимчасово посилив військові справи і почав займатися життям міст¹¹. Нам відома низка його економічних привілеїв м. Мукачеву. У 1445р. Я. Гуняві звільняє місто від повинності перевозити на мукачівський ринок 12 бочок вина (приблизно 70,5 декалітрів): "в інших відносинах, як би то не було кожного року з міста нашого Саса 12 бочок вина і кристалним разом з тим заборонялось заважати жителів привозити його (вино) проти їх небажання і не примушувати їх звичайно"¹². 9 лютого 1446р. трансильванський воєвода дозволяє городянам Мукачева вільно торгувати вином, за винятком того часу, коли вино продавала домінія¹³.

Жителі міст та містечок займалися рибальством. Рибні ставки та озера делали частіше ставили об'єктами подарувань феодалів. Набувають поширення штучні водойми, які називалися рибниками. У грамоті Севлюша 1262 р. згадуються рибальські поселення (terra piscatorum) та самі рибарі (piscatores). Великі рибники були у містечку Девечер.

У галузі тваринництва дуже популярним було свинарство. У ті давні часи свиней розводили у дубових лісах. У XIV – XV ст. вони займали низинні та підгірські райони сучасного Закарпаття.

Між феодалами точилася запекла боротьба за володіння дубовими лісами, які давали великий врожай жолудів – відмінний корм для свиней. Про це свідчать дані про великі стада свиней князя Федора Корятівича, які вигонялись на жирування у ліс Шаркань у 1401¹⁴.

У 1446р. городяни Мукачєва змушені були платити данину за розведення свиней: одна свиня з 15 здавалася у королівську казну¹⁵.

Грамотою від 17 березня 1465 р. Сіладі Єржебет, вдова Я. Гуняді, заборонила розводити свиней у Мукачєві, так як це засмічувало місто¹⁶.

Не можемо оминути тієї ж самої грамоти 1465 р. де вказано, що розведення свиней перенесено на мастки "Керец, Лафалва, Станфалва, Замидфалва, Галені та ін. і далі . . . платили тільки шість овець замість двадцяти, які перед цим платили, із свиней і фруктів за звичаєм, збереженим до цієї пори, хай десятина не платиться, як в інших містах було встановлено. Хай не дають також худобу на заріз". Угорський історик Микола Олаг писав, що Мукачєво славилось знаменитими свинями, а у привілеї Е.Сіладі вказувалось: "Також за наш виноград, який видається за наших мешканців, хай не вимагається більша ціна, ніж цей виноград має в дійсності.

З приводу цього Вам, нашому вірному Власію, кастеляну нашого Мукачєвського замку . . . цими рядками приписуємо і наказуємо, щоб Ви не робили перешкод проти вищевказаних свобод. . . А втім всім людям кріпацького стану, що прийдуть на вищевказані наші мастки, маючи намір залишитися і на пустирі збудують собі будинки. Ми вирішили надати їм свободи на п'ять повних років, на протязі яких не будемо вимагати жодної сплати податків". Отже, з одного боку Єлизавета підтверджувала попередні вольності мукачєвських міщан, а з іншого – звільняла від сплати податків усіх бажавчих, хто брав участь у господарській діяльності міста Мукачєва. Місто постачало мукачєвське сало до королівського двору у Буді у відповідності із законом 1518 р.

З королівських грамот довідуємось, що окрім свинарства, міщани займались розведенням овець та корів у невеликій кількості¹⁷.

У той час в околицях Лупрехтаса, Мужієва, Осоньпотока видобували золото для королівської казни.

Важливе значення по переробці сільсько – господарської продукції мали млини, що належали в переважній більшості сеньйорам та священникам. Млини були дуже вагомим джерелом натуральних прибутків. Млинами керували кенезі, шоктеси, орендари та завідувачі, що займались ще додатково обслуговуванням господарств феодалів. Млини переважно будувались на річках, потічках, біля невеликих гір, де спадала вода. При її відсутності спеціально виконували штучні рови та невеликі канали по яким проходила вода. Млини відомі у Верхньому Потиссі ще у другій половині XIII ст., а саме вони згадуються у грамоті угорського короля Іштвана¹⁸.

Чим більше вдосконалений млин, тим більше було прибутків. Так, феодалі містечка Надь – Міхаї у 1380р. уклали між собою договір про перебудування млинів.¹⁹ Таким чином, тодішні сеньйори звертали увагу на вдосконалення виробництва млинів.

У I пол. XV ст. майже у всіх містах та містечках Верхнього Потисся переважав двоколесовий млин. У 1408р. згадується водяний млин у Хусті, що розташований на р. Хустець. Тип одноколесового млину був у містечку Страйнян (1449р.) В середині XV ст. у містечку Ужгород працював водяний млин²⁰.

Для господарсько – професійного профілю даного регіону було характерне поєднання сільського господарства з долинним промислом. Жителі міст та містечок займались безпосередньо сільсько – господарським виробництвом, або ж працювали у мараморонських солекопальнях. Видобуток солі був найголовнішим промислом п'яти коронних міст.

Серед промислів вагоме місце займало вирощування винограду та виготовлення вина. Виноградники простягалися від Токаю до Хуста і далі. Поширеним промислом було виробництво борошна. Жителі міст та містечок займались розведенням свиней, овець, кіз, корів, рибальством тощо.

Малі міста та містечка, взаємодіючи з ринками сільських округ та великих міст (як наприклад Кошице), не втрачають своєї специфічної функції місцевого ринку. Разом з тим, ці королівські та сеньйоріальні міста та містечка носили аграрний характер.

Угорські правителі та феодалі надавали їм різні економічні привілеї, дбаючи про добробут міських жителів, котрі були зацікавлені у своїй праці.

- ¹ Вегеш М., Олашин М. Закохані в історію середньовіччя (до 70 – річчя від дня народження Т.М. Сопка) // Календар "Просвіти" на 1997 рік – Ужгород, 1997, – С.40-43; Данилюк Д.Д., Ілько В.І. З історії та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.) – Ужгород, 1990; Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті – Ужгород, 1999; Задорожний В.С., Мазурок О.С., Шульга І.Г. Зоря незгасне. – Ужгород, 1986, Історія городів і сел. Української ССР: Закарпатська область. – К., 1982; Коломиец І.Г. Почерки по історії Закарпаття: Ч.1: Соціально – економічне положення і боротьба крест'янства Закарпаття проти феодального гніта і католицького порабощення в XV – XVIII віках // Труды Томского государственного университета – Томск, 1953 – Т. 121. – Вып. 2 – с.39-164; Лелекач М.М. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV – XV ст. // Наукові записки Ужгородського університету – Ужгород, 1952 – Т. V – Вып. 1 – с.5-19; його ж: Соціально – економічне становище Мараморошшини в XIV – XVII ст. // Український історичний журнал – 1971 - №7 – с. 93-96; Мицюк О. Нариси з соціально – господарської історії б. Угорської землі Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1936. – Т.1; Павлик Г.М. Німці на Закарпатті. – Ужгород, 1995; Троян М.В. Мукачевський замок – Ужгород, 1982; Штернберг Я.І. Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994; Шульга І.В. Період раннього феодалізму: Доба розвинутого феодалізму і його кризи // Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1973. – С.11-16, 17-29.
- ² Csanki D. Magzarorsyag történelmi Foldrajza A Hunyadaián Karaban. – Budapest, 1896. – I köt. – 452 old, Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1993. – Т.1. – С.69.
- ³ Мицюк О. Вказана праця. – С.184.
- ⁴ Шандра В. Замок над Тисою // Літопис Червоної Калини. – 1992. - № 8-9. – С.54.
- ⁵ Diaconescu M. Ráscoala nobililor maramuresni din 1492 // nobilimea românească din Transilvania. – Satu Mare, 1997. – p.185-197.
- ⁶ Sas O. Archiv Privilegovanego mesta Mukacheva 1376-1850. – Mukachevo, 1933. – S.33.
- ⁷ Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф.61. – Оп.2. – Стр.5 – Арк.1.
- ⁸ Fejer G. Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – Budae, 1829. – Т.4. – Vol.1. – p.455.
- ⁹ Wenzel G. Agradkovi Uj Okmanyar. 1261-1272. – 8 köt. – Pest, 1870. – 31 old.
- ¹⁰ Лелекач М. Вказана праця. – С.15.

¹¹ Hungei M. Heroes Hungariae. – Tyrnavie, 1743. – p.13

¹² ДАЗО. – Ф.1589. – Оп.1 – Стр.5. – Арк.1.

¹³ Szatory G. Leveltari Kalaszatök. – Ungvar. – Budapest, 1993. – 23 old.

¹⁴ Lebooyky T. Beregvartmegue monographiaja. – Ungvar, 1881. – II köt. – 363 old.

¹⁵ ДАЗО. – Ф.1589. – Оп.1 – Стр.10. – Арк.1.

¹⁶ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. – Ужгород, 1994. – С.21.

¹⁷ Wenzel G. Agradkovi Uj Okm. – VIII köt. – 32 old.

¹⁸ Лелекач І. Вказана праця. – С.21.

¹⁹ Гринчак І.М., Пальок В.В. Місто над Ужем. – Ужгород, 1973. – С.36